

Rodina z pohledu sociologie

**Vývoj rodiny, proměny jejích forem a
funkcí v moderní společnosti**

**Jabok – ETF UK
2016**

Struktura přednášky

- **Definice** rodiny, role a vztahy v rodině
- Rodina jako **hodnota** společenská a osobní (pozitivní vliv na pocit zdraví a pocit štěstí)
- Historický **vývoj** rodiny a vývojové fáze rodiny
- **Formy** rodinného života, netradiční formy soužití, změny v moderní společnosti
- **Funkce** rodiny a rodičovství
- **Ohrožená rodina** (rozvodovost, single rodičovství, diverzita rodiny a její normalizace)

Rodina

- Skupina jednotlivců
- Spojení pokrevním příbuzenstvím, sňatkem (manželstvím) či adopcí
- Ekonomická jednotka
- Dospělí členové jsou zodpovědní za výchovu dětí

(Giddens 89)

Rodina

- Primární sociální skupina
- Sociální instituce (Občanský zákoník- sňatky, rozvody, forma soužití, zodpovědnost za výchovu dětí, sociálně právní ochrana dětí, adopce, péče o závislé členy rodiny, příspěvek na péči, právní zastupování – opatrovnictví)
- Sociální síť – sociální opora

Matoušek 1993

„Původní a nejdůležitější společenská skupina a instituce“

Velký sociologický slovník 1996

Rodina

- **Nukleární** (základní, „jádrová“) – partneři (většinou muž a žena) + děti
- **Široká (rozšířená)** – široké příbuzenstvo (prarodiče, tety, strýcové, bratrance, sestřenice)
- **Předkové a potomci (přímá a nepřímá linie)**
- Soužití lidí v jedné **domácnosti** (statistická jednotka – fixuje též vztah stát – rodina)

Členové rodiny, rodinní příslušníci

Přímé příbuzenství:

- Matka
- Otec
- Dítě
- Bratr
- Sestra
- Dědeček
- Babička

Nepřímé příbuzenství:

- Strýc
- Teta
- Bratranec
- Sestřenice

Rodina v sociologii

- Základní článek společnosti
- Partnerská dyáda je nejfunkčnější z hlediska **biologické reprodukce** společnosti (rodičovství)
- Moderní státy se shodují v potřebě ochrany rodiny
- V totalitních režimech nástroj kontroly státu nad jedincem (rodinná politika, pronatalitní politika, děti jako rukojmí státu atd.)

RODINA JE ZÁKLAD STÁTU

KOMEDIÁLNÍ SMRŠŤ,
VE KTERÉ JDE O ŽIVOT.

RAY COONEY

PŘEKLAD
BŘETISLAV HODEK
REŽIE
PETR HRUŠKA

MIROSLAV ETZLER
VANDA HYBNEROVÁ—PETR MOTLOCH—SABINA LAURINOVÁ
RICHARD TRSTAN—MILOŠ KOPEČNÝ—MARTINA HUDEČKOVÁ
MARIKA PROCHÁZKOVÁ—JAKUB SLACH—ZDENEK KOŠATA
VOJTECH ZÁVESKÝ—ZDENEK PISKULA—MIREK SABADIN

Palace DIVADLO
WWW.DIVADLOPALACE.CZ
PÁNEŽ JALTA—PRAGA 1—VYS. KOŠTĚ NEMĚJTE! 43

Formy rodinného života

- Úplné rodiny x neúplné rodiny
- Tradiční rodina x „sešíváná“ rodina
- Pokrevní rodina x adoptivní rodina x pěstounská rodina
- Soužití mladých dospělých s rodiči (zejm jižní a vých. Evropa)
- Soužití prarodičů a vnoučete (svěřenecké rodiny)
- Homosexuální rodiny
- Manželské rodiny x nesezdaná soužití, mimomanželská plodnost

= DIVERZIFIKACE RODINNÉHO ŽIVOTA

Neúplná rodina

- Jeden z rodičů a nezletilé dítě (děti)
- Rodina vůbec nevznikne – svobodné matky
- Rodina neplní svou funkci – jeden z rodičů je dlouhodobě mimo domov (výkon trestu, práce v zahraničí) nebo rodinu opustil (odlišná sex. orientace, nevěra)
- Rodina zanikne - přirozenou cestou (ovdovění)
- nepřirozenou cestu (rozvod)

Rozvod

sociologický jev

- Stoupající rozvodovost
- Rozvod se stává společensky tolerovaným řešením manželské krize – deviace se stává normou (normalizace deviace)
- Až polovina manželství je v ČR rozvedeno (též ve Skandinávii, VB, Belgii, Rakousku)
- V 85% je v čele neúplné rodiny žena
- 20% dětí do 15 let žije v neúplných rodinách

Funkce rodiny

- **Biologicko-reprodukční** - zachování, pokračování rodu
- **Emocionální** - jistota vztahů, přilnutí, citová odezva, pocit bezpečí, péče, intimita
- **Socializačně - výchovná** – začleňování dětí do života společnosti, předávání sociokulturních vzorců, životního stylu
- **Materiální, ekonomická** – zajištění obživy svým členům, bydlení, vzdělávání, životní úroveň, péče o oslabené členy
- **Ochranná** (zaopatřovací, pečovatelská)
- **Rekreačně – relaxační** (odpočinek, uvolnění, zábava)

Biologicko-reprodukční funkce

- význam jak pro společnost jako celek, tak také pro jedince, kteří rodinu tvoří
- podle současného trendu ve většině vyspělých zemí je **dítě často vnímáno jako překážka** v profesním růstu a vlastní seberealizaci obou rodičů a **v rodinách s nižšími příjmy pak také jako přepych**
- Snižuje se počet dětí v rodinách
- Stále častěji pouze jedináčci
- Nechtěná bezdětnost – asistovaná reprodukce (Slepičková L. 2015)
- Mateřství ve vyšším věku než dříve (optimálně mezi 20 – 30 lety)

Sociálně-ekonomická funkce

- rodina je chápána jako významný prvek v **rozvoji ekonomického systému** společnosti
- její členové se zapojují do výrobní i nevýrobní sféry v rámci **výkonu určitého povolání**
- současně se rodina sama stává významným **spotřebitelem**, na němž je značně závislý trh

Ochranná funkce (zaopatřovací, pečovatelská)

- zajišťování životních potřeb nejen dětí, ale všech členů rodiny

Rodina v psychologii

- Uspokojení základních bio-psycho-sociálních potřeb jednotlivých členů, zejména dětí
 - lásky
 - bezpečí
 - stimulace
 - vývoje

(Matějček, Langmeier)

Psychická deprivace v dětství

Náhradní rodinná péče

Téma pěstounských rodin

Pojetí (interpretace) rodiny

1. Konzervativní interpretace rodiny – zákl. buňka společnosti, patriarchální model, tradiční „přirozená“ dělba práce (muž – živitel, žena – strážkyně krbu), autoritativní výchova

2. Liberální interpretace – rodina = soukromá sféra života, místo uspokojování potřeb individua, prostředí seberealizace, různé formy soužití závislé na „životních stylech“, „volnější“ způsob výchovy, respektování osobnosti dětí

Pojetí rodiny

3. Kolektivistické interpretace – rodina jako přežívající instituce – funkce rodiny budou přebírány společenským servisem („caring society“), tzv. „vyvlastnění rodiny“ („**defamilializace**“) – směs kolektivní (institucionální) výchovy a péče – materiální zabezpečení prostř. služeb – konzumerství a komercializace rodiny (př. porody doma nebo v porodnicích?)

Riziko, že rodina **ztratí kontrolu** nad výchovou a péči - nástroj kontroly státu nad jedincem (např. v případě státního socialismu) – „**refamilializace**“

Evelyn Glen, Michael Fine

Pojetí rodiny

4. Feministické koncepce

- Interpretace rodiny jako prostředku znevýhodnění („zotročení“) ženy
- Péče vnímána jako neplacená práce, společností neocenená, neviditelná
- Právo na placenou práci, seberealizaci žen, vzdělávání
- Proměna tradiční role mužů a žen – **strategie rovnosti v rodinných rolích**, podpora vysoké zaměstnanosti žen (Skandinávie)

Teorie blízké emoční vazby

Teorie přimknutí (attachment theory) – lidé si mezi sebou vytvářejí specifická a velmi pevná emoční pouta a vazby, které hrají důležitou roli v jejich vývoji a mají význam z hlediska přežití (etologický přístup)

Jde o **specifickou kognitivní a emocionální zkušenost**, která se vzniká v prvním roce života a ovlivňuje emoční adaptaci a sociální chování v budoucnosti

John Bowlby (1969-82) - studoval emoční vztah mezi dítětem a pečující osobou (matkou)

Teorie přimknutí v dospělosti

Způsob přimknutí v dětství ovlivňuje chování a přístup jedince k ostatním lidem v dospělosti

Přimknutí je aktivováno v situacích, kdy jedinec prožívá ohrožení, zátěž, neobvyklost.

Projeví se způsobem zvládnání zátěže, reakce na ztrátu, mírou zranitelnosti, naučenou bezmocností

Chybí-li blízký vztah, je člověk ohrožen depresí, sníženou kvalitou života, sníženou vírou v sebe sama i nedůvěrou v ostatní lidi.

Colin M. Parkes (2005)

Senioři a rodina – mezigenerační solidarita

Blízké citové vztahy mezi členy rodiny

- často jedinou formou sociálního začlenění
- základ mezigenerační solidarity
- zdroj opory, stability, jistoty, sdílení
- vliv na kvalitu života
- vliv na morbiditu a morbiditu mužů a žen

Senior závislý na péči

- Odkázanost na péči prověří vztahy mezi rodiči a dětmi
- Závazek dospělých dětí vůči stárnoucím rodičům
 - § 910 NOZ: Předci a potomci mají vzájemnou vyživovací povinnost
- Příbuzenská odpovědnost
- Synové a dcery se neliší v emoční podpoře rodičů

(Přidalová 2007)

- Hodnota rodiny, rodinné soudržnosti (Jeřábek 2005)

Teorie péče

- Pečování - základní lidská zkušenost - součást vztahů mezi lidmi
- Péče o staré rodiče – samozřejmost vyrůstající z lásky
- Péče jako práce z lásky, práce, která vychází ze silných emocí
- Péče souvisí s fyzickými potřebami člověka, ale i s psychickou stránkou

(Hillary Graham 1983)

- Rodiče v seniorském věku nechtějí být závislí na svých dětech
- Děti ale cítí závazek vůči svým stárnoucím rodičům

(De Singly, 1999, Sýkorová 2008)

- Blízký emocionální vztah a poskytování péče spolu navzájem úzce souvisí v průběhu celého lidského života

Vývoj rodiny – etapy vývoje člověka

Erik Erikson (1902-1994)

Osm věků člověka – etapy vývoje lidského života a jejich úkoly:

1. **Základní důvěra** vůči světu (do 1 roku)
2. **Sebedůvěra**, autonomie, vůle x pocit zahanbení, studu (1-3)
3. **Iniciativa**, ochota riskovat, účel x pocity viny (4-5)
4. **Poznávání světa, kompetence** x lhostejnost (6-11)
5. **Nalezení identity, věrnost** x strach ze zavržení (12-18)
6. **Intimita, sblížení, láska** x izolace, samotářství (mladší dospělost)
7. **Sociální zralost**, produktivita, péče x chudost vztahů, prázdnota (střední dospělost)
8. **Integrita, moudrost**, sebeúcta x zoufalství, zahořklost, deprese

Vývoj rodiny – fáze životního cyklu

- **Mladá rodina** – zakládání rodiny, adaptace, materiální zázemí, první děti
- **Zralá rodina** – výchova dětí
- **Fáze odchodu dětí z rodiny** – efekt prázdného hnízda
- **Stárnoucí rodina** – staří manželé, prarodičovství, péče o vnoučata a rodiče (sendvičová role)
- **Vdovství** – ztráta životního partnera

Krize rodinného soužití

- Krize manželství jako **legitimizovaného svazku**
- Individualismus, nesezdaná partnerství, single (jednočlenné) domácnosti
- Nedostatečná stabilita manželství a rodiny (neúplné rodiny) – rizika pro vývoj dětí
- **Disfunkční rodiny** – neplní své funkce ve vztahu k uspokojování potřeb dětí (rodinné násilí, alkoholismus, deprivace)

Současné základní trendy ve vývoji rodiny (světové)

- Pokles významu „velké rodiny“
- Tendence ke svobodné volbě manželského partnera
- Větší důraz na práva žen v rozhodování o rodinných záležitostech (o dětech, sňatku)
- Pokles příbuzenských sňatků
- Růst sexuální svobody
- Rozšiřování práv dítěte (Giddens)

Trendy v euroamerické civilizaci

- Rodina monogamní
- Citový individualismus
- Rodina je převážně patrilineární (jméno po otci, dědictví po mužské linii)
- Rodina je převážně neolokální
- Nukleární charakter rodiny
- Růst počtu neúplných rodin, rozmanitost rodinných forem (Giddens)

Rodina v české společnosti

- Snížila se sňatečnost, nesezdaná soužití
- Zvýšil se průměrný věk mužů a žen v době prvního sňatku
- Snížila se porodnost
- Zvýšily se podíly dětí, které se narodily svobodným matkám
- Odkládání formálního sňatku, odkládání početí dítěte
- Děti se rodí v nesezdaných soužitích, těhotenství nevěsty není důvodem ke sňatku
- Plánování rodiny – snížení počtu umělých potratů

Trendy do budoucnosti

- Hodnota rodiny není na ústupu, spíše bude stoupat
- Hodnota rodiny spočívá mj. v její ekonomické výhodnosti (v období nejistoty práce)
- Solidarita mezi generacemi je ochranou proti ekonomickému neúspěchu
- Děti jsou instrumentem úspěchu
- Během životního běhu – rearanžování rodiny
- Roste index závislosti – nárůst podílu závislých starých lidí
- Konzumní orientace rodin – velí spotřebovat vše pro sebe
- Nerodinný způsob života (singles) – výraz osobní volby nebo selhání (nikoli osobní, nýbrž systémové – dané uspořádáním společnosti – marginalizace, chudoba, orientace na výkon – hromadná frustrace se projevuje v užívání drog, zločinnosti, extremismu apod.)

Trendy v budoucnosti

- Téma ochrany dětí v nestabilních rodinách
- Ochrana mateřství nechráněného rodinnou domácností
- Podpora závislých mladých dospělých (nezaměstnanost mladých, „mama“ hotel)
- Rodiny imigrantů – socializace dětí
- Rodiny etnických minorit – téma integrace dětí
- Přehodnocování pojmu práce – ve vztahu k péči o děti a seniory, ve vztahu k dalším aktivitám ve prospěch komunity

Literatura

- Z. Matějček, *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: SPN 1992
- Matoušek O.: *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON 2003
- Možný Ivo: *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON 2006